

І. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 330.341.2

Я. В. Котляревський, аспірант,
кафедра економіки Європейського
університету фінансів, інформаційних
систем, менеджменту і бізнесу

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РИНКОВИХ СТРУКТУР

В даній публікації подано сучасний підхід до аналізу та оцінки ринкових структур, а також досліджено сучасні теоретичні засади інституційного підходу до вивчення різних аспектів ринкової діяльності підприємства. В тому числі, порівняно закордонний і вітчизняний досвід застосування подібних інструментів на практиці.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: ринкова структура, інститути, ринкове середовище.

Активний перехід до сучасних форм ринкових відносин сприяє все більшій мірі впливу ринку, як базового економічного механізму, на кінцеві результати діяльності фірми, а відповідно й усього економічного сектору. При цьому, зважаючи на ускладнення ринкового середовища та конфігурації його суб'єктів, постають питання найбільш ефективного і раціонального використання можливостей і ресурсів, які надає аналіз ринкових структур для поточної діяльності підприємства та перспективного планування. Нового аспекту надає подібним дослідям підхід до ринкової структури з точки зору інституціональної проблематики.

Згідно із сучасними закордонними методиками, основною одиницею аналізу в інституціональному підході до дослідження економіки є інститут, який є звичним способом здійснення процесу громадського життя в її зв'язку з матеріальним оточенням, у якому живе суспільство [3]. Кожен інститут є своєрідним, специфічним для свого часу і місця. Основна мета створення й існування інститутів — полегшення розподілу і перерозподілу прав власності, насамперед на економічні ресурси, з метою їх більш ефективного використання. Одним з таких інститутів можна представити підприємство, що характеризується наборами прав, обумовлених тими або іншими контрактними відносинами з різним ступенем обмежень. Економічні організації мають сприйматися як штучно створені системи, у рамках яких і за допомогою

яких люди взаємодіють один з одним, реалізуючи індивідуальні і колективні економічні цілі, а організацією найвищого рівня є вся економіка в цілому [8]. Наступним кроком при поступовому розвитку досліджень тематики була теорія про індустріальні організації, які характеризують розвинуте суспільство, в якому діяльність націлена на ефективне використання ресурсів за допомогою сполучення процедур: технічного поділу праці і розширення ринку [7]. Ця концепція дає початок традиції економіки галузевих ринків, що постає ключовим фактором у дослідженнях міжфірмової організації ринку. За логікою останніх, ринкова економіка характеризується співіснуванням двох різних механізмів координації: організації і ринку. В свою чергу, і ринки, і організації є інститутами або інституціональними продуктами, тому вони складають інституціональну структуру економічної системи [5].

Для того щоб робити адекватні висновки щодо тієї або іншої поведінки підприємства, необхідно насамперед з'ясувати визначення самих базових понять. Отже, в класичному розумінні ринку як продажів і продавців однорідного товару, ступінь взаємозамінності товарів детермінується перехресною ціновою еластичністю попиту: як тільки значення перехресної цінової еластичності для будь-якого товару виявляється менше одиниці, можна говорити про «завершення» ринку, тобто нові продавці вже не будуть відноситися до даного ринку [2].

У сучасному інституціональному трактуванні ринок являє собою інститут, що існує для полегшення обміну, або механізм передачі прав власності. Визначення ринку в кожному конкретному випадку залежить від широти завдання його границь. В кожному конкретному випадку ці проблеми залежать від особливостей товару та цілей аналізу. Прийнято виділяти кілька типів границь ринку: продуктові, часові та локальні границі. Перераховані фактори, що формують границі ринку, у даний час відіграють різну роль у різних типах економічних систем, у тому числі і перехідних, куди відносять українську економіку. Але істотне припущення, що основними детермінантами границь ринків служать фактори заміності товарів у споживанні та у виробництві, просторової диференціації (локалізації ринків). Отже, в залежності від мети аналізу конкретної ринкової структури, необхідно застосовувати різні критерії виділення ринку [6].

На підставі вищезгаданого і виникає одне з базових питань — питання про розмежування ринку і галузі. Особлива увага, що має приділяється підприємницькому характеру конкуренції, полягає у визначених наслідках, що стосуються визначення ролі

підприємства в галузі. Поняття «галузь» являє собою прийом, що дозволяє ігнорувати взаємозалежність між товарами, а корегування в межах галузі можна вважати ізольованими від інших змін, що відбуваються за її межами. Певний час превалювала гіпотеза, що введене у теорію монополістичної конкуренції твердження про замінність продуктів вимагає скасування істотної ролі груп і галузі в теорії, а поняття галузі залишається корисним тільки в емпіричних роботах, де воно може зменшити до здійсненого розміру необхідну дослідницьку роботу без істотних втрат точності і вичерпаності [11].

Інша точка зору полягає в тому, що теорія загальної рівноваги робила акцент на взаємозалежності скоріше між фірмами, ніж між галузями, і тому відмова від концепції галузі не могла застосовуватися повноцінно. Крім того, увага приділялася не підкресленню міжфірмової конкуренції, а, скоріше, змінам у природі конкуренції між продуктами, завдяки заміні дослідів «продукту» продуктовою групою і представленні ринків у вигляді кластерів тісно конкуруючих субринків. Отже, дослідники хибно відмовлялися від концепції галузі, не зважаючи на перспективність подібного підходу. Насправді, збереження основних контурів «галузі» або «групи» і «ринку» може запропонувати самий багатообіцяючий метод поширення нових інструментів як на теорію загальної рівноваги, так і на сучасні форми аналізу ринкової структури [12]. Останнім етапом розвитку трактування співвідношення галузі, ринку та підприємств, з позицій неокласичної економічної теорії, стали твердження про трансформацію теорії конкуренції між продуктами у теорію міжфірмової конкуренції. При цьому логічно спростовувалася думка про неможливість проведення меж галузі, довільно ігноруючи замінність між продуктами галузі й іншими продуктами. Нарешті, приходили до висновку, що монопольна фірма (або галузь, або група) не залежить від безпосередньої реакції інших фірм, а аналіз рішення монопольної фірми з приводу ціни й обсягу виробництва (з приводу ринкового корегування в межах галузі або групи) може відбуватися без необхідності охоплювати всю систему цін у цілому [13]. Якою би безсумнівною практичною корисністю концепція галузі не володіла для прикладних досліджень, представляється очевидним, що жодний з підходів не в змозі чітко обґрунтувати вихідні позиції для практичних досліджень та застосування чіткого розмежування.

Інших позицій щодо висвітлення проблем типології дотримується інституціональна теорія, базуючись на сприйнятті галузі як сукупності підприємств. Поняття «галузі» і «ринку» не завжди

можна ототожнювати, оскільки товари, реалізовані підприємствами галузі, можуть бути більш-менш близькими замінниками, але можуть бути і незалежними товарами. У свою чергу, ринок і підгалузь, поєднувана в рамках конкретної галузі виробництвом близьких товарів, іноді можуть розглядатися в якості зв'язаних між собою понять. Таке спрощення тим більше припустиме, чим більш спеціалізовані підприємства підгалузі. У теорії галузевих ринків під поняттям «галузевий ринок» сприймають саме підприємства підгалузі, об'єднані випуском замінних продуктів і одночасно конкуруючі один з одним у сфері реалізації цих продуктів.

Інститути, по своїй суті, на відміну від ринку, не є механізмами координації — вони визначають умови, у рамках яких може здійснюватися індивідуальний або колективний вибір розміщення і використання ресурсів. Таким чином, у певних видах економічних формацій, економічні відносини повинні розглядатися з позиції тих змін, що робить у їхній структурі інституціональне середовище, тобто інститути можуть бути розглянуті в якості регуляторів економічних відносин. Дослідження діяльності підприємств у межах галузей та підгалузей має на увазі виділення різних типів ринкових структур, що впливають на поведінку підприємства на ринку, на формування ринкових цін, обсягів збуту продукції, пропозиції товару тієї або іншої якості, отримання кінцевих результатів суспільної ефективності даного сектору економіки в цілому тощо. У цьому зв'язку, базовим елементом аналізу повинний бути не сам ринок, а його структура. Визначення ринкової структури базується на парадигмі теорії галузевої організації економіки, відомою за назвою «структура-поведінка-результат», згідно якої структура ринку визначає поведінку фірм, від якого залежить тип функціонування ринку. Звідси інституціональне середовище впливає на ефективність розподілу ресурсів через опосередковане формування поведінки і взаємин економічних суб'єктів.

Ринкова структура містить у собі внутрішні зв'язки між частинами єдиного цілого, тобто відносини продавців товару один до одного, відносини продавців з потенційними покупцями і потенційними конкурентами. До основних ознак, що розмежовують різні типи структур, відносять ступінь концентрації продавців та покупців, рівень диференціації товару та бар'єри входу в галузь [10].

Таким чином, саме структура галузевого ринку виступає як незалежний фактор, що визначає економічний вигляд галузі та окремих підприємств. Аналіз ринкових структур в сучасному аспекті, базується на наступній концепції — усі фактори, що впливають на ринкову структуру, підрозділяють на категорії нестра-

тегічних (визначаються об'єктивними основами галузі і не залежать від поведження фірми-виробника) та стратегічних (зв'язані зі стратегією поведження фірми на ринку, вони є суб'єктивними параметрами структури).

До факторів першої категорії зазвичай відносять рівень концентрації і висоту бар'єрів входу в галузь. Саме ці фактори визначають стратегії і монопольну владу фірм у галузі. Зважаючи на те, що мікроекономічна теорія розглядає моделі ринкових структур, у яких основами монопольної влади служать високий рівень концентрації продавців на ринку в сполученні з наявністю бар'єрів входу в галузь, а також диференціації продукту, то постають питання про взаємозв'язок концентрації продавців на ринку і рівня монопольної влади, що є одним з базових проблемних питань у рамках теорії галузевої організації. Більшість західних досліджень галузевих ринків присвячені встановленню зв'язку між різними нестратегічними факторами ринку, стратегічним поведженням фірм і рівнем їх прибутків [9].

Російські дослідження поки зосереджені на визначенні самої структури ринку, його внутрішніх взаємозв'язків, характеристик, і відмінних рис, на базі системи індексів і показників [4]. В Україні проводяться дослідження лише на основі приватних ініціатив, при чому на зародковій стадії. В даний час перешкодою для розвитку подібних дослідів в Україні є недосконалість інституціональних рамок. В наявності є дві чітких тенденції у формуванні попиту на інститути: прагнення до зниження додаткових витрат і встановлення рентних відносин у бізнесі і управлінні. При цьому перша тенденція багато в чому штучна і формується зверху шляхом формування інститутів вільної конкуренції, а друга є спадщиною планово — дозвільного механізму господарювання в економіці України. Це виражається насамперед у створенні широкого спектра адміністративних обмежень конкуренції, що створює високі витрати входу на ринок і знижує конкуренцію. Прагнення до обмежень пересування товарів і послуг між регіонами створює небезпечну тенденцію формування штучної монопольної влади в різних регіонах для окремих підприємств. Усе це приводить до відходу у тіньову економіку з метою зниження трансакційних витрат [2].

Таким чином, в економічній системі України зараз простежуються формальні штучні інститути, сформовані рішеннями державних і місцевих органів влади (наприклад, закриті регіональні ринки, надання виключних прав тощо) і неформальні, створені шляхом формування контрактної системи, між відособленими

економічними суб'єктами (у тому числі тіньові і кримінальні). При цьому перші нерідко переслідують суперечливі цілі і взаємно виключають ефекти від свого існування, а другі часто виявляються більш ефективними.

В даний час безпосередніми задачами реформування економіки є насичення економіки необхідними ринковими інституціями й інструментарієм за умов забезпечення їх якості, правового й інформаційного покращення діяльності ринків, через які підприємства зможуть більш ефективно планувати свою діяльність, в залежності від стану та динаміки конкретних ринкових структур.

Література

1. Вплив сучасної інституційної теорії на розвитку економічної науки // Економічна теорія № 3, 2004.
2. *Авдашева С. Б., Розанова Н. М.* Теория организации отраслевых рынков. — М.: ИЧП «Издательство Магистр», 1998, — 320 с.
3. *Норт, Дуглас.* Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки — К.: Основи, 2000. — 198 с.
4. *Касич С. П., Поплеев В. П.* Динамика структуры нефтедобывающей промышленности России 1995—1999 гг. Сборник научных трудов НГТУ № 4. — Новосибирск: НГТУ, 2000.
5. *Коуз Р.* Фирма, рынок и право / Пер. с англ. — М.: Дело ЛТД, 1999. — 193 с.
6. *Литвинцева Г. П.* Предмет, метод и базовые категории институциональной экономики. Уч., пособие. — Новосибирск: НГТУ, 2000. — 86 с.
7. *Маршалл А.* Принципы экономической науки. — М.: Прогресс, 2000, в 2 т.
8. *Милгром П., Робертс Д.* Экономика, организация, менеджмент — С.-Пт. Экономическая школа, 2004, в 2 т., Т. 1. — 468 с.
9. *Curry B., George K. B.* Industrial Concentration: A Survey // Journal of Industrial Economics, Vol. 31, 2002.
10. *Shepherd W. G.* The Elements of Market Structure. // The Review of Economic and Statistics, Vol. 54, 2003.
11. *Triffin I.* Monopolistic Competition., New-York, 2001.
12. *Kuennen P.* Quality Space, Interproduct Competition, and General Equilibrium Theory, New York, Collins. — 1999.
13. *Olson and McFarland.* Restoration of Pure Monopoly, London, 2002.
14. *Ентін Л. М.* Інституційна структура та механізм прийняття рішень у Європейському Союзі. — К., 2004. — 134 с.
15. Історія економічних вчень / За ред. В. Д. Базилевича. — К.: Знання, 2004.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2006